

הרב מאיר קוזניץ

מקום שילוחו של השעיר ביום הכפורים¹

ראשי פרקים

- א. העקרונות לזהוי מקומות הנזכרים בתנ"ך
- ב. שם המקום ותיאורו
- ג. בית חרודו בקצה המדבר
- ד. המרחקים והכיוון
- ה. תנאי הדרך והראות
- ו. סיכום הנתונים ההכרחיים לזהוי
- ז. נסיונות הזהוי עד כה
 1. ג'בל מונטר
 2. נבי מוסא
 3. מר סבא
 4. תקוע – חלחול
- ח. נחל מכמש (ואדי צוינית)

☆ ☆ ☆ ☆ ☆

א. העקרונות לזהוי מקומות הנזכרים בתנ"ך

כל מחקר בגיאוגרפיה של התנ"ך צריך להתבסס על התנ"ך עצמו; תרגומי התנ"ך לארמית (אונקלוס, רבי יונתן בן עוזיאל, ירושלמי, רב יוסף וכו'); משנה, תוספתא, גמרא ושאר מדרשי חז"ל; התנאים והאמוראים; פירושי הגאונים והראשונים; תרגום השבעים ליוונית (התרגום המקורי); כתבי יוספוס במקורם (המקור לדעתי הוא בשפה הארמית, ואילו התרגום ליוונית מלא שגיאות ושינויים מגמתיים של הנוצרים) וצילומי אויר טופוגרפיים.

במידה מסויימת ניתן להעזר גם בהבנת המפרשים האחרונים למקורות הנ"ל; בתרגומים מאוחרים של יוספוס ליוונית, אנגלית ועברית; בשמות שנתנו הערבים לכפריהם; בסיפרי מסעות של נוסעים, כגון רבי בנימין מטודלה; בחוקרים קדמונים שהיו נטולי דעות קדומות; ובמימצאים ארכיאולוגיים עובדתיים.

מאידך גיסא יש לזכור שהמקורות הנוצריים היו בעלי מגמה למחוק כל זכר ליהדות בארץ ישראל. מאותה סיבה יש להתייחס בחשדנות לכתבי יוספוס כפי שהם נמצאים בידינו כיום, אף

1. חלק ממאמר מקיף בנושא.

שבמקורם — שכאמור, היה לדעתי בארמית — היו בודאי אמינים יותר. במיוחד יש, לדעתי, לא לסמוך יתר על המידה על השמות שהעריכים נתנו לכפריהם. לעתים היו (וכך בתנ"ך ובדברי חז"ל) כמה מקומות בעלי אותו שם. עתים שבמקום השם העברי נשמר השם הארמי, היווני, הלטיני, הביזנטי וכדו'. קורה גם בימינו שגולים ממקום אחד נוטלים איתם את שם המקום למקום אחר. גם העברות הצלילים משפה לשפה עשויות לשבש ללא הכר את השמות, כך שאי אפשר יהיה עוד לזהות מקום על פיהם. מצוייד בעקרונות אלו יצאתי לבדוק היכן היה נשלח השעיר ביום הכפורים.

ב. שם המקום ותיאורו

"והשעיר אשר עלה עליו הגורל לעזאזל ... ושלח ביד איש עתי המדברה ... ושלח את השעיר במדבר" (ויקרא טז, י"ב). מקום השילוח במדבר סיני היה שמו עזאזל (שם זה יש לו משמעויות רבות, בדברי הגמ' ביומא טז, ב, סז, ב, והמפרשים). וכן כתב ראב"ע (ויקרא טז, ח): "עזאזל הוא שם הר במדבר סיני, ובבית המקדש הולכיו השעיר להר אחר."

בארץ ישראל היה שמו "צוק", וכמו שאמרו חז"ל בגמ' (יומא סד, א) "דחייתו לצוק היא שחיטתו". אמנם כיום משמשת המלה צוק לתיאור כל הר זקוף, וכן מצינו בדברי חז"ל (ב"מ צג, ב) "עלתה לראש צוקים ונפלה", אולם בנידון השעיר לעזאזל נראה מרוב המקורות ש"צוק" זה הינו מקום מסויים וידוע. הלא כך היא לשון המשנה (יומא ו, ד"ו) "עשר סוכות מירושלים ועד צוק ... שאינו מגיע עמו לצוק ... משעת דחייתו לצוק".² הרמב"ם פירש בפיה"מ: "והיה מירושלים עד המקום ששמו צוק שנים עשר מילין". אילו היה צוק משמש פה כשם עצם כללי, הרי שבדברי רבי שמעון במשנה "משעת דחייתו לצוק", היינו אמורים למצוא "משעת דחייתו מהצוק", שהרי הדחייה נעשית מראש הצוק.³ "צוק" איפוא הוא שם מקום מסויים הנמצא בחצי מורד ההר. על שם "צוק" נקרא כל המדבר כולו בתרגום יונתן בן עוזיאל "מדברא דצוק".

שם אחר לו לאזור: "ארץ גזירה" ("ונשא השעיר עליו את כל עונתם אל ארץ גזירה" — ויקרא טז, כב). יש שפירשו, שכך שמה מפני "שהיא גזורה ונכרתה מכל טוב", שהרי ארץ מדבר היא (רשב"ם, ויקרא טז, כב). ויש שהוסיפו ע"פ הגמ' (יומא סז, ב) שגזירה היא לשון חתיכה, ועל כן ההר שהשעיר נשלח לשם צריך להיות חר כסכין (תורה תמימה), ובשיפועו "יוצאין ממנו ראשי צוקים וחרבות צורים בהרבה מקומות" (מאירי).

למרות תנאי שטח אלו, שהיו עשויים לרסק את השעיר, עדיין קיימת היתה אפשרות שהשעיר לא יתרסק. משום כך היה האיש העתי דוחף את השעיר לאחוריו והשעיר היה מתגלגל ויורד, ולא היה מגיע לחצי ההר עד שנעשה אברים אברים (משנה יומא ו, ו). התפרקות זו היתה עד כדי כך, שלא יכלו עוד לבדוק את השעיר אם היה טריפה מחיים (בבלי חולין יא, ב ורש"י שם). אם לא היה

2. כך היא הגירסה בכל כתבי היד והדפוסים. אולם במשנה כת"י קאופמן כתב הכתב "ועד צק", והנקדן תלה ו' מעל המלה "צק", וכנראה קרא: צוק. להלן הוא מנקד צוק בחולם, וכן היא קריאת מסורת תימן עפ"י צמח קיסר (הוצ' אפיקים, רחובות תשמו). בכת"י פארמא א' מנוקד צוק בשורוק.

3. עי' בפירוש "מסגרת זהב" על המשנה לה"ר ברוך יצחק ליפשיץ, בנו של מחבר תפארת ישראל, שדן על האמור לצוק ולא מצוק.

השעיר מת בגלגול זה, היה צורך לרדת אחריו על מנת להורגו (בבלי יומא סו,ב). בשים לב לאפשרות שהשעיר יעמוד בתחתית ההר על רגליו ויברח (דבר שהיה קורה לאחר ימי שמעון הצדיק לפי תיאור הירושלמי יומא לג,ב) ולדאגה לנוחיותו של האיש העתי (ראה להלן פרק ה), מסתבר שהיתה דרך קלה לירידה מההר לווארי, ואולי היו מותקנות במקום מדרגות.

ג. בית חרודו בקצה המדבר

כאמור בפסוק, היה מקום שילוחו של השעיר במדבר. מהמשנה (יומא ו,ח) משמע שתחילתו של המדבר במקום הנקרא בית חרודו, המרוחק מירושלים שלושה מיל. לפי דרשת הגמרא (יומא סו,ב) גם כשהיה המשכן בנוב, בגבעון ובשילה היה צורך בשילוחו של השעיר במדבר דוקא. מדבר משמעותו לאו דוקא מקום חרב ויבש, אלא מקום הפקר שאין בו יישוב (ע"פ הגמ' שם), אך הוא מקום מרעה לבהמות (רשב"ם ויקרא טז,י). ואכן במרחק כזה מירושלים, מנוב, מגבעון או משילה אין אנו מוצאים מדבר ממש, כמשמעותו הרגילה היום, אלא מקום שאין בו יישוב אדם, אבל ניתן לרעות בו בהמות.

בית חרודו הנזכרת במשנה היא ראשו של המדבר, וכיון שהגיע השעיר למדבר, כבר נעשתה מצוותו (בבלי יומא סח,ב). גירסאות שונות יש בשם זה במשנה: בית חרודו,⁴ הרורי (בבלי כת"י מינכן), חרורו (משנה כת"י קמברידג', כת"י קאופמן וכת"י פארמא א', ואפשרות קריאה בהגהה בשולי כת"י מינכן הנ"ל), חרורו (אפשרות קריאה בשולי כת"י מינכן הנ"ל), הרודו (משנה דפוס נאפולי), הרורו (תשובת גאונים קדמונים, ברלין תר"ח), חרירי (בבלי כת"י מינכן ב' בנוסח המשנה), הרירי (שם בנוסח הגמ'). בתרגום יונתן בן עוזיאל (ויקרא טז,י) מופיעה הגירסא בית חרודי.⁵ המאירי גורס "בית הרדיא", ואילו הרמב"ם גורס "בית חורון" (וכן גירסת המשנה שבירושלמי), ומפרשו בעל תוי"ט: "וזה כמו בית חורון עליון ובית חורון תחתון". גירסאות שונות אלו הולידו השערות שונות ביחס למקום, ובעיקר ניסו לדמות לשמות יישובים כפי שהם בפי הערבים, או מתוך כתבי יד קדומים, כגון מאת יוסיפוס פלויוס ונוסעים למיניהם. למקורות כאלו יש להתייחס בהסתייגות רבה, כיון שלעתים רבות בעת מתן השם, או בתרגום כת"י קדום, היה מקום לסילופים ולעיוותים. הגירסאות השונות הנ"ל הובילו לנסיגות לזהות את "בית חרודו" עם הר ההרודיון, הנמצא דרומית לירושלים, או עם בית חורון, וכדו'. להלן נראה, שזהוים אלו אינם עומדים במבחן התנאים האחרים הנדרשים ממקום שילוחו של השעיר. לפי פסקי הרי"ד בשלושת המילין שבין ירושלים לבית חורון (כך גירסתו) היו הגנות והפרדסין שהיו חוץ לירושלים. משם ואילך משתרע המדבר.

ד. המרחקים והכיוון

כאמור, המרחק מירושלים ועד בית חרודו היה 3 מיל. אשר למרחק מירושלים ועד צוק יש דעות

4. לפי תוי"ט הכנוי הרומני הנוסף לשם בית חרוד רומנו לשעיר, דהיינו בית חרודו של השעיר, ע"ש הצוק שהוא זקוף וחרוד.

5. הנפיר'ש מנבאר שנקרא כך מוגזרת "חרד", על שם שהשעיר נעשה איברים איברים.

שוונות בגמרא (בבלי יומא סז, א וירושלמי יומא לד, א). הדעות נחלקות בין 12 מיל (דעת ר' מאיר) לבין 10 מיל (דעות ר' יהודה ור' יוסי). יתכן שהמחלוקת ביניהם אינה לגבי זהויו המדויק של המקום, אלא על אופן המדידה של הדרך: ר' מאיר מדד 12 מיל מרחק הליכה, ואילו ר' יהודה ור' יוסי מדדו קו אוירי ישר. או שמא הכל מדדו מרחק הליכה, אלא שר' מאיר בחר למדוד את הדרך הארוכה והנוחה יותר, ואילו ר"י ור"י מדדו את הדרך הקצרה יותר, שהיתה גם הקשה יותר. או יתכן שר' מאיר מדד לפי אמה מדברית, ור"י ור"י מדדו לפי אמה ירושלמית, שההבדל בינה לבין המדברית היא "שתות מלבר" (דהיינו תוספת של 20%), ומכאן: 10 אמות ירושלמיות הן 12 אמות מדבריות.

נחלקו הדעות ביחס לשיעורה של האמה, יש המשערים אותה ב – 48 ס"מ, ויש ב – 57.6 ס"מ. מיל, שהוא אלפיים אמה, אורכו איפוא 960 מטר או 1152 מטר. לפי ר' מאיר, אם כן, צוק רחוק מירושלים 11.520 – 13.820 ק"מ, ולפי רבי יהודה ורבי יוסי 9.600 – 11.520 ק"מ. מכאן על כל פנים שאין לחפש את צוק במקום שמרוחק מבית המקדש בירושלים פחות מ- 9 ק"מ או יותר מ- 14 ק"מ. בית חדודו, שהיא ראש המדבר, מרחקה מביהמ"ק הוא איפוא 2.880 ק"מ או 3.456 ק"מ. במרחק זה לכל כיוון אנו מוצאים כיום את ארמון הנציב מדרום, אל-עזריה בדרום-מזרח, בית חולים הדסה בהר-הצופים בצפון-מזרח, ואת גבעת-שפירא ("הגבעה הצרפתית") מצפון. באותה נקודה מתחיל המדבר, שאליו אפשר להגיע גם כשיוצאים מהמשכן בנזב, כגבעון או בשילה. מרחק צוק מהמשכן במקומות אלו צריך להיות מעין אותו מרחק מבית עולמים הנמצא בירושלים. הואיל ונזב, גבעון ושילה נמצאים מצפון לירושלים, הרי שהדבר מחייב שגם צוק נמצאת בצפונה של ירושלים. סיבה נוספת לכך: השעיר לעזאזל היה דינו כדין קרבן חטאת, וכל עבודת חטאת נעשית בצפון (רש"י יומא סח, ב וזבחים קו, א). מכאן שצוק צריך שיהיה צפונית לירושלים. אמנם אין צורך שיהיה צפונית לנזב, לגבעון או לשילה, שכן דין צפון נחוץ דוקא "לפני ה'" – ולא צפונה בבמה" (רש"י זבחים קיט, ב).

לכיוון "צפון" יש משמעות גם מבחינה עניינית. יצר הרע נקרא "צפוני" ("ואת הצפוני ארחיק מעליכם" – יואל ב, כ, ועי' מקור חיים על ראב"ע ויקרא טז). מציאותו של צוק בשטחו של שבט בנימין מתאים אף הוא מבחינת הענין: השעיר הוא כנגד שרו של עשו (רמב"ן ויקרא טז, ח), ועשו עתיד ליפול בידי בניה של רחל. אמנם "הנסתרות לה" אלוקיננו, אך יש בדברים אלו אולי משום חיזוק קל לקביעת הכיוון של צוק ביחס לירושלים.

ה. תנאי הדרך והראות

על מנת להיוודע שהשעיר הגיע כבר לבית חדודו מתאר תנא קמא במשנה (יומא ו, ח) "דרכיות היו עושין ומניפין בסודרין". דרכיות אלו הן לדעת הרמב"ם בפיה"מ מצבות גדולות שהשומרים עומדים שם ומניפין בסודרין. רש"י פירש (יומא סח, ב) "דרכאות בלע"ז: רידריגרדש". מובנו: שומרי העורף (ועי' אוצר הלעזים לר' משה קטן, ירושלים שדמ"ת, מס' 726, שהמלה היא riedvegavdes, שתרגומה הוא מאסף). לפי פירושו של הר"ד בפסקיו הדרכאות (כך היא גירסתו, או: הדורבאות, אך לא כמוש"כ בשינויי הנוסחאות שבגליון המשנה: דורביות) הם עצים ארוכים שקושרים הסודרים בראשיהם, שאותם היו מניפין מן הצוק, "ורואים בירושלם שלשת מילין מירושלם ועד בית חורון". כתפארת ישראל פירש, שהן כמין טלסקופים, שהשומר מציץ [דרכם?] למרחוק (דבר

המזכיר את "מד מרחק" שהיה משתמש בו ר' ישמעאל לקביעת תחום שבת). תיאור זה נותן לנו מושג מה על שדה הראיה הקיים בין בית המקדש לבין בית חרדו.

ועוד תנאי הכרחי לזהו מקום צוק: לצורך שילוח השעיר נבחר "איש עתי". איש זה צריך שיהיה איש הבקי בדרכי המדבר, ושיהיה חזק דיו ללכת את כל המרחק של 12 המיל כשהוא צם ומתענה (ואע"פ שהתירו לו לאכול ולשתות, מכל מקום הוא לעולם לא השתמש בזכות זו), ולעתים יש לו צורך להרכיב את השעיר (כשהוא חולה) על כתפו (בבלי יומא טו, ב). לאחר שסיים לשלח את השעיר התירו לו לחזור לסוכה האחרונה, שהיתה במרחק של 2 מיל, דהיינו שבאותו יום היה "האיש העתי" הולך 14 מיל (13.440 ק"מ או 16.124 ק"מ). מסתבר שלנוחיותו בחרו דרך קלה ומישורית עד כמה שאפשר. גם לאנשים שהיו מלוים אותו, אמנם מרחקים קצרים יותר, מסוכה לסוכה, היה צורך לחפש דרכים נוחות להליכה ביום צום.

בין ירושלים לבין צוק ניצבו סוכות. הרמב"ם (הל' עבודת יוה"כ פ"ג, ז) לא פירש את מספר הסוכות, וכנראה לא היה מספר זה מעכב, כיון שבגמרא מצאנו מחלוקת בענין אם היו שם עשר, תשע, חמש ותיאורטית אף שתי סוכות. את הסוכה האחרונה לא היו בונים סמוך לצוק, כדי לקיים את הדרישה שמקום צוק יהיה ארץ גזירה (תוס' יו"ט יומא ו, ה). או משום שאין זה נכון שיהיו הכל רואים אם הולבנה לשון הזהירות שהיו קושרים בין קרני השעיר המשתלח (תוס' ישנים הגדפסים ביומא סח, א ד"ה בא וישב). על כן היתה הסוכה האחרונה במרחק של שני מיל מצוק. המלווה את האיש העתי, היה מלווה אותו מהסוכה האחרונה לאורך דרך מיל, וניצב במרחק מיל מצוק, ורואה משם את הנעשה.

ו. סיכום הנתונים ההכרחיים לזהו

- לסיכום הנאמר לעיל, כל מקום שיוזוהה כ"צוק" יצטרך לעמוד בדרישות הבאות:
1. בהר יהיו אבנים חדות או בולטות, או לפחות מדף בחצי המדרון, שעליו התרסק השעיר.
2. קיימת אפשרות ירידה נוחה ברגל מראש ההר אל תחתית מדרונו, כדי להרוג את השעיר במקרה שנשאר חי.
3. מקום שמתאים לו השם "צוק", או הנקרא בשם "צוק".
4. המקום אינו מיושב, ובכך מצדיק את כינויו בשם "מדבר" או "ארץ גזירה".
5. אפשר לראות את הנעשה במקום ממרחק של מיל (כק"מ).
6. המקום נמצא במרחק של 9 – 14 ק"מ מצפון לירושלים, ובמרחק דומה מנוב, מגבעון ומשילה.
7. דרך הגישה מירושלים, מנוב, מגבעון ומשילה אל המקום היא נוחה להליכה.
8. בין מקום זה לבין ירושלים, במרחק של כ- 3 ק"מ מירושלים, בקצה המדבר שאינו מיושב נמצא מקום הנקרא "בית חרדו" (או שם דומה), ששדה הראיה ממנו לבית המקדש מאפשר סימון בסודרים.

ז. נסיונות הזהו עד כה

1. ג'בל מונטר

במרחק של 14 ק"מ דרומית מזרחית מירושלים (נ"צ 1828.1269) ניצב ג'בל מונטר, שגבהו הוא

425 ק"מ מעל פני הים. כלפי מערב הוא משתפל במורד מתון לעבר ירושלים, ואילו כלפי מזרח הוא יורד במתלול זקוף לעבר מדבר יהודה. בקרבתו של ההר קיימת באר, ששמה בערבית הוא ביר-א-סוק. מובנו של השם "מונטר" הוא "צופה", או "שומר", וזאת בשל היותו חולש ומשקיף על כל סביבותיו. יש המפרשים שם זה אחרת – "ההר המוקפץ", רמז למסורת הקושרת אותו עם הר העזאזל.⁶ בהתאם לכך בית חדודו אף היא נמצאת בקצה המדבר, במרחק של 3 מילים ממזרח לירושלים.

אף שפרופ' וילנאי מביא בספרו את הסברה שהר זה הוא העזאזל (בהסתמך על השם "מונטר" ועל השם "ביר-א-סוק" המזכיר את המלה "צוק", וראה גם אנציקלופדיה א"י לי' פרס בערך "צוק" בשם קונדר), הרי שבעל-פה בשיחתו עמי אמר שאין שום הוכחה לכך, שהרי גם בסביבות עזה קיימת גבעה הנקראת "ג'בל מונטר", ו"סוק" הלא הוא שוק (יריד) בערבית. אין איפוא סיבה מיוחדת להעדיף את ג'בל מונטר על כל ג'בל אחר הנמצא במרחק של 9-14 ק"מ מירושלים. נוסף על כך שהר זה אינו עומד בתנאים רבים אחרים שנסקרו לעיל, ובין השאר, אין הוא ניצב צפונית לירושלים, ואינו סמוך כלל לנוב, לגבעון ולשילה.

2. נבי מוסא

ר' יצחק גולדהאר בספרו "אדמת קדש" (עמ' כה) קובע שהצוק נמצא בנבי מוסא, במרחק אורזי של כ-18 ק"מ מזרחית לירושלים. סברתו היא: "בזמן הבית הערביים הסרקאים ישבו פה בארץ גזרה אצל ההר הזה. ומדי שנה בשנה ראו פה את דחיפת השעיר. ובשמעם מהיהודים, שקורין לזה ההר בשם מקום הצוק, חשבו כי במקום הזה קבורת הנביא משה, הנקרא אצלם מוסה, וחשבו אודות השעיר הנדחף, כי זה קרבן אשר היהודים מקריבין אצל קבר נבי מוסא". בצד סברה זו אין צורך להכביר במלים ...

3. מר סבא

פרופ' שמואל קליין הסתמך על החוקר הצרפתי קלרמנט גנאו, וזיהה את "צוק" אם "הצוקה" של הכנסייה במר סבא (ראה אנציקלופדיה א"י לי' פרס שם, בשם דלמן). מר סבא קיימת 18 ק"מ דרומית-מזרחית מירושלים. אם אלו הם 12 המיל המפרידים בין ירושלים לבין צוק, הרי שהאמה תהיה אורכה 75 ס"מ, מידה שלדעת בעלי ההלכה אינה קיימת כלל.

4. תקוע – חלתול

רבי אשתורי הפרחי כתב לפני כ-700 שנה בפרק יא מספרו "כפתור ופרח": "נשוב לירושלים, ונלך לדרום ביושר כמו שעה. שם קבורת רחל. ומשם אל בית לחם כאלפיים אמה. מירושלים לעזאזל כשלוש שעות, וחלתול ותקוע שם סמוכים. מירושלים לחברון כמהלך יום החורף".

6. תיאורים אלו לקוחים מתוך ספרו של פרופ' זאב וילנאי ע"ה, אריאל עמ' 424-5 ו-565 ומתוך "מזרחי ישראל" – מדבר יהודה עמ' 51-2.

מציאותה של מערה ארוכה, מערת חריתון, בסמוך לתקוע, עשוי להזכיר לנו את מערת צדקיהו.⁷ כמה תמיהות לנו על דבריו: תקוע רחוקה מירושלים מרחק אוירי של 16 ק"מ, כש"צוק" יכולה להיות רחוקה מירושלים מכסימום 14 ק"מ, וגם זאת כנראה מרחק הליכה, ולא מרחק אוירי. מחלחול רחוקה תקוע 11 ק"מ, ומה לזו אצל זוז? משילה, מנוב ומגבעון רחוקה תקוע עוד הרבה יותר, ולא יתכן שביום הכיפורים היה הולך האיש העתי מרחק של 30-40 ק"מ. מה עוד, שהכיוון הוא דרומית לירושלים, ולא צפונית.

ר' יהוסף שוורץ (תבואות הארץ דף פב,א) ניסה לשנות את הגרסה ב"כפתור ופרח", ולגרוס "חרודי" במקום "חלחול". אולם גם זה תמוה, שהרי לפי המקורות בית חרודי נמצא במרחק של שלושה מיל בלבד מירושלים. מה עוד, שכתבי היד של "כפתור ופרח" אינם תומכים כלל בתיקון גרסה זו. לאמיתו של דבר, אין לי הסבר מניח את הדעת לדברי כפתור ופרח.

ח. נחל מכמש (ואדי צוינית)

לדעתי הצוק המתאים ביותר הנמצא במרחק של כמעט 14 ק"מ צפונית לירושלים (ובכך עונה על הדרישות באשר לכיוון ולמרחק) נמצא בנחל מכמש (וואדי צוינית), כ- 4 ק"מ מזרחה משכונת נוה יעקב, 1.6 ק"מ מהיישוב אדם. בנ"צ 177.140. המרחק האוירי מבית המקדש הוא כ- 10 ק"מ. על מנת ללכת בדרך נוחה יוצא האיש העתי מהשער המזרחי של המקדש ופונה אל עבר המקום שבו ניצב כיום מוזיאון רוקפלר. משם הוא הולך על הרכס של "ואדי ג'וז", ממשיך בכביש ירושלים-עטרות, ופונה מזרחה לאל-רם. משם הוא הולך במישור עד למקום היישוב אדם, ופונה בשביל לנחל מכמש. אורכה של דרך זו הוא כ- 14 ק"מ. אפשר לקצר אותה ולהיצמד יותר לקו האוירי, למשל דרך ענתה, אולם אז הדרך נעשית קשה יותר.

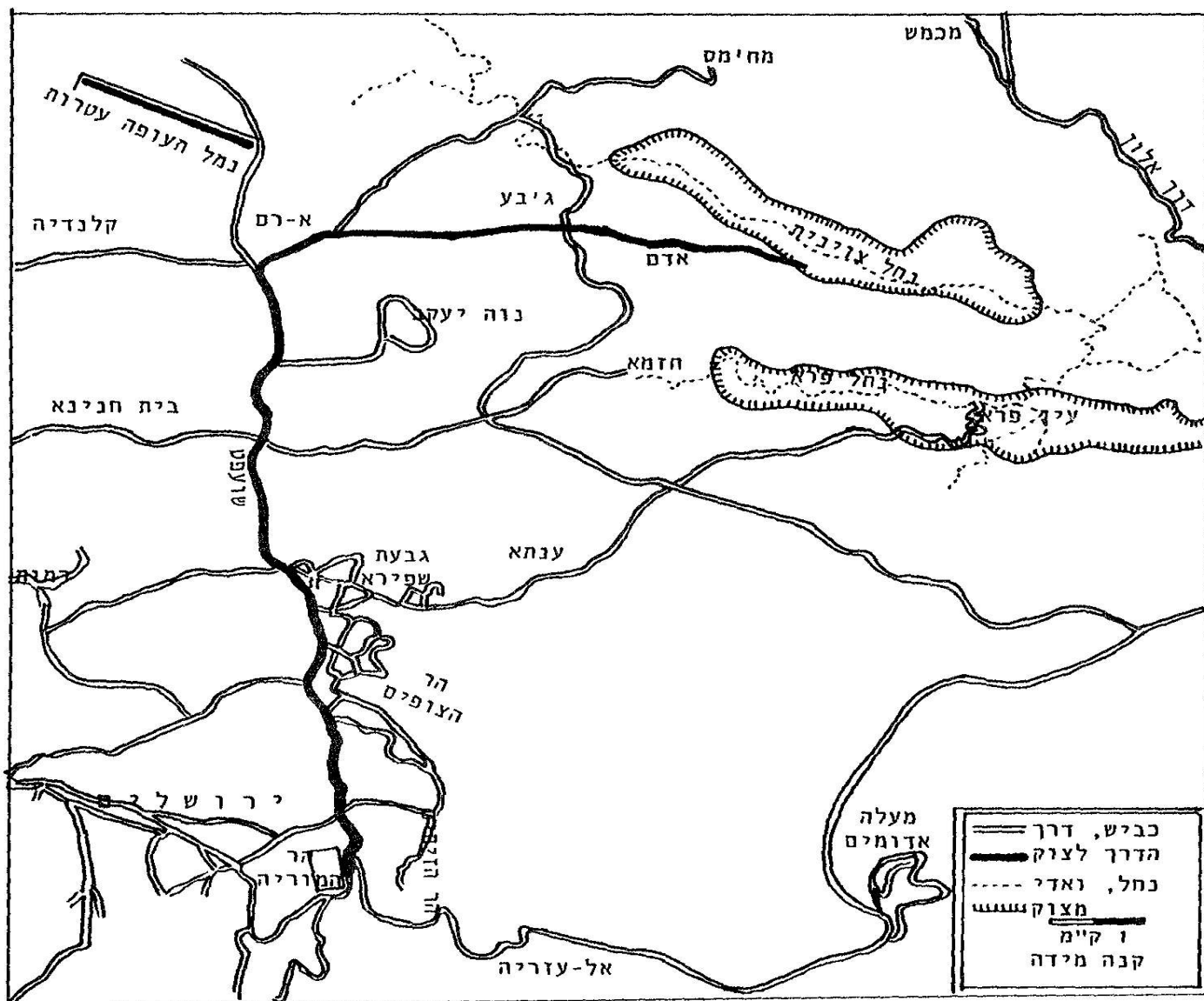
מקום זה רחוק מג'יב (שמשערים שהיא גבעון) כ- 14 ק"מ. שילה שוכנת כ- 20 ק"מ צפונית ממקום זה. יש המזהים את נוב כעיסויה, הכפר שבמדרונו הצפוני-מזרחי של הר הצופים (נ"צ 173.133) או כשועפאת, השכונה שלאורך הכביש מירושלים לשכונת נוה יעקב. הצוק שעליו אנו כותבים פה נמצא בתוך המרחק האמור משני מקומות אלו.

לצורך אימות השערתנו זו יצאנו לטייל באזור. נסענו ברכב ליישוב אדם, ושם ירדנו מהרכב, והלכנו לאורך שביל הנמצא במישור. בקצה המישור מצאנו לפנינו וואדי עמוק, שבהמשכו הוא מוביל לוואדי קלט וליריחו. עברנו משדות מרעה (מדבר) אל נוף פראי. הוואדי מתחפר לו בעומק של כ- 200 מטר מתחתנו. ירדנו כ- 15 מטר בין הסלעים, והגענו אל משטח של כ- 20x40 מטר. בעומדנו על משטח זה הבחנו בשן סלע (צוק) הכולט מתוך המדרון במרחק של כ- 80 מטר מתחתנו. בצידו של הצוק אנו מבחינים בכעין כפל בהר, דבר הנראה כמגלשת משחקים. לכל אורך הירידה בולטות אבנים חדות. כל דבר, כולל אבנים, שזרקנו, למטה מהמשטח שעליו עמדנו לכיוון

7. שנים עשר המיל הנזכרים בנוגע למרחק צוק מירושלים, נזכרים שוב בקשר למערה שדרכה ברח צדקיהו מהכשדים (כך בתנחומא במדבר ט: "מערה שברח בה צדקיה מלך יהודה שהיתה בת י"ב מיל". אך בבמדבר רבה ב,ט: "י"ח מיל. בבבלי עירובין סא,ב אין נידה כלל). מפתחה של המערה, שבה נתפס צדקיהו, הדרך מוליכה ליריחו. אפשר שמערה זו נמצאת בסמוך לצוק. אולם פתחה של מערת חריתון אינו מוביל כלל לכיוון יריחו.

שן הסלע, התרסקו בדרך. את כל מעשה הזריקה אפשר לראות מהרכס הסמוך מצפון למשטח שעליו אנו עומדים.

האזור הזה מתואר בשמואל א פרק יד, במלחמת שאול ויונתן נגד הפלשתים. המחנות היריבים עמדו משני צידי הוואדי, הפלשתים מצד מכמש, וישראל מצד גבע. לפי יוספוס בספר קדמוניות היהודים (6,6) ניצבו הפלשתים על מישור צר, שעליו שלוש גבעות קטנות. וכך אמנם קיימים בשטח, שלוש גבעות מולנו. בפסוקים ד"ה מתואר כדלהלן: "ובין המעברות אשר ביקש יונתן לעבור על מצב פלשתים, שן הסלע מהעבר מזה ושן הסלע מהעבר מזה, ושם האחד בוצץ ושם האחד סנה. השן האחד מצוק מצפון מול מכמש, והאחד מנגב מול גבע." תיאור המקום בפסוקים מתאים לוואדי צוינית, בו אנו ניצבים כעת. לזהו המקום אפשר להסתייע בשמות הערביים של

כותר: מקום שילוחו של השעיר ביום הכיפורים מחבר: הרב מאיר קוזניץ

כתב עת: תחומין י', 460 - 452

** נא לשמור על קדושת הגליון / מתוך מאגר פרוייקט השו"ת - אונ' בר-אילן**

מחמס (כפר ערבי, שלא הרחק ממנו נבנה היישוב היהודי החדש מכמש) וג'בע (גבע). שן הסלע, הנזכר בפסוק בלשון "השן האחד מצוק מצפון מול מכמש", הוא כנראה הצוק, שאליו היו הודפים את השעיר. זהו המקום היחיד במקרא בו מופיעה המלה "צוק" או "מצוק" במובן גיאוגרפי. גם הפייטן בתפילות יום הכיפורים כינה את הצוק בשם "שן סלע" – "שיגורו בידי איש עיתי למדבר עז, שמץ בתמי זו שאת לגזרה, שן סלע הדפו וגילגל וירד".

מעט דרומה מהצוק אנו מבחינים במדרגות עתיקות חצובות בסלע, ומובילות אל תחתית הוואדי. שמא במדרגות אלו ירד האיש העתי כשצריך היה להשלים את מלאכת שילוח השעיר לעזאזל.

ב"מדריך ישראל" אנו קוראים, שלפי אגדות הערבים קיימת בסביבה מערה גדולה המגיעה עד טבריה. יתכן שהכוונה שמערה זו מובילה לירושלים, שהרי נחל מכמש מוביל לוואדי קלט הזורם ליריחו. שמא זוהי מערת צדקיהו, העשויה להיות סמוכה לצוק.

אנו עומדים, איפוא, על פני אותו משטח קטן מעל שן הסלע הנקרא "צוק". בדמיונו ניצב פה האיש העתי, תשוש מחמת הצום והדרך בלויית השעיר החי, קושר את לשון הזהורית באחת מהאבנים שלידינו ובין קרניו של השעיר. עוד מעט קט והוא יהדוף את השעיר אחורנית אל כיוון הצוק אשר מתחתנו, השעיר יתגלגל ויתגזר, ולשון הזהורית תלבין! יהי רצון, שנזכה להחזרת עבודת בית המקדש למקומו, והוא רחום יכפר עוון.

כותר: מקום שילוחו של השעיר ביום הכיפורים מחבר: הרב מאיר קוזניץ

כתב עת: תחומין י, 460 - 452

** נא לשמור על קדושת הגליון / מתוך מאגר פרוייקט השו"ת - אונ' בר-אילן**